

Konstruksjonene i språket

Mange innlærere og noen lærere tenker ofte at språk er kombinasjonen av ord og grammatikk (f.eks. endelser og ordstilling), kanskje ispedd noen munnhell og fraseologiske uttrykk, og at språkbruk handler om å sette ord sammen i grammatisk riktig rekkefølge med riktige former.

Selvfølgelig kan man sette sammen språk på den måten. Men hvis man ikke følger det vanlige mønsteret i språk, blir resultatet i beste fall poetisk, i verste fall ufrivillig rart eller uidiomatisk. Om du som lærer er interessert at elevene dine får den nødvendige kunnskapen for å bruke språket på en idiomatisk måte for å gjøre seg enklere forstått, er du interessert i å fokusere på konstruksjoner som gjelder for språket dere lærer.

Denne teksten handler om konstruksjonsgrammatikk, og hovedprinsippene for den kan sies å være:

- Det grunnleggende i språket er konstruksjoner som er forholdet mellom innhold og form. Former kan ha flere betydninger, og en betydning kan ofte uttrykkes på flere måter. Betydning er knyttet til språkbrukssituasjonen.
- Når man jobber med språk og språklæring, må man gjøre det på en måte som er i samsvar med det vi vet om hvordan hjernen fungerer. Derfor er det bl.a. ikke noe skille mellom ordforråd og grammatikk, men det er en glidende overgang.
- Kollokasjonene – ord som ofte opptrer sammen – har en stor rolle, og også hvordan ord og uttrykk er organisert i nettverk i hjernen gjennom assosiasjoner.



Språket har en tosidig natur der form og innhold blir uttrykt samtidig

Språket har en tosidig natur hvor det både er **form** (bokstaver i skrift eller lyder) og **innhold** som blir uttrykt samtidig fungerer som likeverdige elementer. Dette forholdet mellom form og innhold kalles **konstruksjoner**, og språkbrukerne har en slags felles følelse av hva som føles riktig eller høres riktig ut, altså konstruksjonene er **konvensjonalisert** i samfunnet. Du blir for eksempel misforstått om du befinner deg i Oslo og sier "Jeg **skal gå til Lillestrøm** snart". Det konvensjonaliserte uttrykket på norsk blir da "Jeg **drar til Lillestrøm** snart".

Hvilket innhold som knyttes til en gitt form er avhengig av flere faktorer som den språklige konteksten, kommunikasjonssituasjonen, **avsender** og **mottaker**. Språket eksisterer ikke utenfor språkbruken, annet enn som generaliseringer (som f.eks. i ordbøker), all betydning vil være avhengig av kontekst og brukssituasjon. Ta synonymene "å prate med noen" og "å snakke med noen". Hvilken av disse bruker du mens du snakker til venner, og hvilken på en medarbeidersamtale på jobb?

Ulike nivåer av kompleksitet i språket

Konstruksjonene i språket kan ha ulike nivåer av kompleksitet (etter Goldberg, 2006: 5), der høyere kompleksitet er knyttet til at man kan bytte ut stadig flere deler i konstruksjonen med andre ord. Det laveste nivået er ordnivået, f.eks. *stein, saks, papir*.



Det neste nivået er deler av ord, f.eks. **morfemer** som forstavelser og endelser m.m. som *-ing, -het, for-*. De er i kombinasjon med forskjellige ord. Dette er en konstruksjon som er delvis utfyllt, f.eks. i *x-het*-konstruksjonen kan førsteleddet byttes ut med ulike adjektiv for å lage substantiv: *kjærlighet, frihet, dumhet*.



Det vi har sett på nå, har vært enkeltord. Det neste nivået er kombinasjoner av ord som har en betydning som ikke framgår direkte av de enkelte ordene i uttrykket, ofte metaforisk, altså idiomer. Noen idiomer kan kalles utfylte, det vil si at det ikke er noen av ordene i idiomet man kan bytte ut med andre ord. De fungerer på en måte som om de var ett ord. Eksempler på det er: *Skitt fiske!* som brukes for å ønske noen fiskelykke, *Den tid, den sorg*, *Hastverk er lastverk*.



Skitt fiske!

Det er også idiomer som har deler som ikke byttes ut og deler som forandrer seg (f.eks. subjektet og/eller objektet, verb som bøyes osv.). Eksempler på slike idiomer er være som snytt ut av nesa på [noen], se gjennom fingrene på [noe], [verb (f.eks. snakke, ringe, gå)] i ett kjørt som betyr at det som uttrykkes i verbet foregår uten pause.



Når jeg er nervøs, snakker jeg i ett kjør.

Det neste nivået er det som tydeligst er det nivået som ofte faller mellom to stoler i tradisjonell undervisning og framstillingen av språket i læreverk selv om språket er gjennomsyret av dem. Det er de lite utfylte konstruksjonene. De går ikke for å være idiomatiske uttrykk og oppleves gjerne ikke som så metaforiske av språkbrukerne som idiomene gjør.

Noen av dem er ganske konvensjonelle som ellers i større eller mindre grad vies oppmerksomhet, som for eksempel passivkonstruksjonen:

S bli partisipp av [noe/noen]

Laksen blir angrepet av et virus.

Aasen blir angrepet av et virus.

Aasen blir lest av en student.

Språket har mange andre lite utfylte konstruksjoner, og det er disse konstruksjonene som kanskje ikke trekkes tilstrekkelig fram i lyset.

S V refl.pron. O

Hun unte seg et glass sjampanje

Jeg finner meg en ny venn.

Vi lager oss egne regler.

I disse eksemplene er betydningen av konstruksjonen «S V refl.pron. O» er at subjektet får objektet som et resultat av aktiviteten i verbalet.

Ufylte konstruksjoner er gjerne knyttet til ordstilling og en bestemt rekkefølge, her er det ingen obligatoriske ord, bare setningsledd. Et godt eksempel på det er **ditransitivkonstruksjonen** (S V IO DO):

Jeg ga ham en klem.

Selv om leksikalsk betydning står for mye av betydningen uttrykt i språk, er det ikke ordene alene som gjør det. Også ufylte konstruksjoner er meningsbærende. Slik har argumentstrukturen ifølge konstruksjonsgrammatikken en betydning *per se*. Konstruksjonen S V IO DO betyr prototypisk at "X gjør at Y får Z". Dette gjør at vi på en måte har en anelse om hva som foregår i en nonsenssetning som *Grøbben vappet birpen en glupp*. I denne får «birpen» «en glupp» av «grøbben», og overføringen av «gluppen» skjer gjennom «vapping».



En annen viktig utfylt konstruksjon er prosodi og intonasjon (f.eks. stigende intonasjon for å uttrykke spørsmål). Tenk for eksempel på hva slags intonasjon du ville brukt på ordet «kaffe» alene.

(Vil du ha te eller kaffe?)

Kaffe.

(Nå husker jeg endelig hva vi ikke måtte glemme å kjøpe!)

Kaffe!

(Du har nettopp traktet en kanne kaffe og spør en kollega.)

Kaffe?

De ulike nivåene av konstruksjoner

ord	<i>papir, saks, stein, og</i>
ord (delvis utfylt)	<i>-ing, -het, for-</i>
idiom (utfylt)	<i>skitt fiske, det ligger i lufta</i>
idiom (delvis utfylt)	<i><u>være</u> som snytt ut av nesa på [noen], <u>se</u> gjennom fingrene på [noe]</i>
lite utfylt konstruksjon	passivkonstruksjon: <i>S <u>bli</u> Part av [noe/noen] laksen blir angrepet av et virus</i>

	<i>S V seg O: Hun unte seg et glass sjampanje, Jeg finner meg en ny venn.</i>
ufylt konstruksjon	ditransitiv konstruksjon: S V IO DO: <i>Jeg ga ham en klem.</i> Prosodi og intonasjon (f.eks. stigende intonasjon for å uttrykke spørsmål)

En enkelt ytring pleier å bestå av mange konstruksjoner hvor f.eks. et ord alene samtidig kan være en del av flere konstruksjoner.

Vi kan ta en setning som eksempel:

Fremmede språk kan være rikere på ord enn ens morsmål.

Denne setningen består av flere konstruksjoner. Den store ufylte konstruksjonen er predikativkonstruksjonen: **NOM (subjekt) være|bli NOM (predikativ)**. Ofte kan forenkling av setningen hjelpe for å se konstruksjonen:

Fremmede språk kan være rikere på ord enn ens morsmål

Språk kan være rikere.

De kan være det.

De er det.

Det er også to konstruksjoner av **nominale ledd**:

Fremmede språk kan være rikere på ord enn ens morsmål

Konstruksjonen med adjektiv og substantiv flertall er en lite utfylt konstruksjon, det som ikke forandres når vi erstatter adjektivet eller substantivet, er endelsen -e, som er flertallsendelse: **Adj+e + subst.pl.ub.**

Fremmede språk

Fremmede menn

Vanskelige språk

Vanskelige menn

Den andre konstruksjonen «ens morsmål» er en **konstruksjon** med **genitiv-s** som uttrykker tilhørighet. Ordet «en» er her et pronomen, og i det andre leddet er det et

nomen som kan være både i entall og flertall, begge **nomenene** kan byttes ut fritt, og s-en er det som bevares.

NOM+s + subst.pl.ub

ens morsmål

ens drømmer

Snorres morsmål

Snorres drømmer

Verbalet i setningen er kombinasjonen av modalverb i finitt form og infinitivsformen av verbet (uten å).

Modalverb. Pres. + INF

kan være

vil bli

Disse konstruksjonene er slike som fokuseres på også i presentasjonen av norsk i læreverk.

Mer interessant er frasen *rikere på ord enn ens morsmål*. Den kan vi dele opp i flere konstruksjoner:

Fremmede språk kan være rikere på ord enn ens morsmål

For det første har vi komparativkonstruksjonen som består av adjektiv + -ere:

adj + -ere

rik-ere

fin-ere

høy-ere

lav-ere

Her, som ofte ellers, inngår komparativformen av adjektiv i en større konstruksjon som er en delvis utfylt konstruksjon.

adj. + -ere + enn + subst.

rikere enn ens morsmål

fin-ere enn litauisk

høy-ere enn Galdhøpiggen

Leddene etter kan også være andre ord enn substantiv:

lav-ere enn i går
rik-ere enn deg

Men det er også en mer spesifikk delvis utfylt konstruksjon konstruksjon som består av **kopulaverb**, adjektivet *rik* eller *fattig*, preposisjonen *på* og et nominalt ledd:

NOM.subjekt + være/bli + rik/fattig + på + SUBST

Konstruksjonen viser til at subjektet i setningen har mye eller lite av noe spesifikt, det som følger etter *på*:

boka er rik på ord

Hun var rik på kjærlighet/minner/muligheter

Maten er rik på jern/karbohydrater/antioksidanter/vitaminer

Det å framheve slike konstruksjoner og hvilke nye kontekster de kan brukes i, kan gjøre det lettere å forstå og bruke.

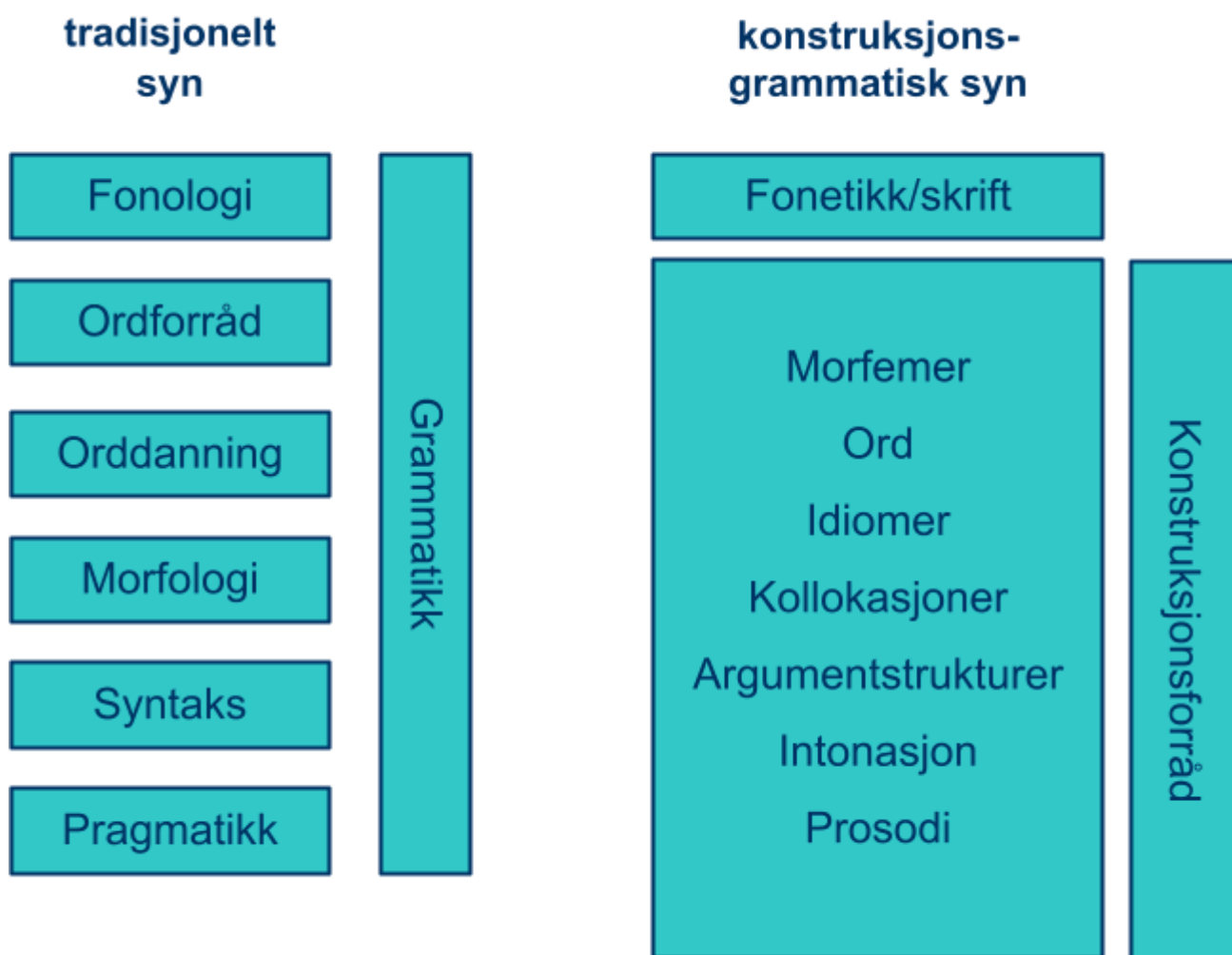
Konstruksjoner: polysemi og konstruksjonsforråd



Konstruksjonene i språket kan ofte være polyseme, altså de har ikke nødvendigvis bare en betydning, selv om det som oftest går fram av konteksten. Hvis ikke mottakeren er altfor vrang. «Spørsmålet til journalisten var godt», kan bety både spørsmålet som journalisten stilte og som journalisten fikk, men i de aller fleste tilfeller vil det være lett å forstå hva som

menes siden en stor del av aktiviteten som man prototypisk knytter til journalister er at det er de som stiller spørsmålene.

Før mente mange at det var to separate moduler i hjernen som var ansvarlig for henholdsvis ordene og grammatikken. Den nyere forskning har derimot bevisst at det er heller snakk om et kontinuum med gradvise overganger mellom tradisjonelle inndelinger av språket som **fonologi**, ordforråd, fraseologi, **pragmatikk**, **morfologi** og **syntaks**. Både når man ser på hvordan hjernen fungerer og hvordan språkferdighetene utvikler seg, er et skarpt skille mellom ordforråd og grammatikk som uheldig.



Vi bør med andre ord heller gå over til å se på grammatikk og ordforråd under ett som språkets **konstruksjonsforråd** eller konstruktikon (engelsk: *constructicon*) som omfatter all vår kunnskap om språket (ordet *konstruksjonsforråd* er en utvidelse av begrepet *ordforråd* siden det i tillegg til ordene også omfatter kunnskap om hvordan ordene kombineres).

Siden hjernen er organisert i nettverk gjennom assosiasjoner, lønner det å lære språket kontekstbasert og å lære faste formler. Man husker bedre konstruksjoner som er brukt i bestemte situasjoner og man kan gjenskape konstruksjoner av variert vanskelighetsgrad dersom man har lært "den grunnleggende formelen". Derfor kan du som lærer hjelpe dine elever å forstå hvordan de ulike konstruksjonene er bygd opp og å fokusere på kontekst.